

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право
УДК 343.6

Григор'єв Віталій Ігорович

Інститут прокуратури і кримінальної юстиції

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Григорьев Виталий Игоревич

Институт прокуратуры и уголовной юстиции

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Ghryghor'jev Vitaliy

Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute

Yaroslav Mudryi National Law University

**ВБИВСТВО ЗА Ч. 1 СТ. 115 КК УКРАЇНИ ТА ВБИВСТВО ЗА СТ. 119
КК УКРАЇНИ ЯК РІЗНІ ПРАВОВІ ЯВИЩА
УБИЙСТВО ПО Ч. 1 СТ. 115 УК УКРАИНЫ И УБИЙСТВО ПО СТ.
119 УК УКРАИНЫ КАК РАЗЛИЧНЫЕ ПРАВОВЫЕ ЯВЛЕНИЯ
MURDER FOR PART 1 OF ART. 115 OF THE CRIMINAL CODE OF
UKRAINE AND MURDER UNDER ART. 119 OF THE CRIMINAL CODE
OF UKRAINE AS DIFFERENT LEGAL PHENOMENA**

Анотація. У статті досліджено законодавче визначення та сутність поняття «вбивство», розкрито його ознаки за ч.1 ст. 115 КК України. Проведено порівняння визначень умисного «простого вбивства», та позбавлення життя через необережність. Акцентується увага на юридичній помилці законодавця з приводу формулювання диспозиції при визначенні ст. 119 КК України та наголошується, що це така юридична помилка призводить до неправильного розуміння змісту закону та хибної практики його застосування. Пропонуються зміни до ст. 119 КК України.

Ключові слова: кримінальне право, злочини проти життя, вбивство, позбавлення життя, ознаки вбивства, умисне вбивство, вбивство через

необережність, позбавлення життя через необережність, верховенство права, принцип правової визначеності.

Аннотация. В статье исследовано законодательное обозначение и сущность понятия «убийство», раскрыты его признаки по ч.1 ст. 115 УК Украины. Проведено сравнение умышленного «простого убийства» и лишения жизни по неосторожности. Акцентируется внимание на юридической ошибке законодателя при определении ст. 119 УК Украины и отмечается, что такая юридическая ошибка приводит к неправильному пониманию содержания закона и неправильной практике его применения. Предлагаются изменения в ст. 119 УК Украины.

Ключевые слова: уголовное право, преступления против жизни, убийство, лишение жизни, признаки убийства, умышленное убийство, убийство по неосторожности, лишение жизни по неосторожности, верховенство права, принцип правовой определенности.

Summary. The article examines the legislative definition and essence of the concept of "murder", reveals its features under part 1 of Art. 115 of the Criminal Code. The intentional "simple murder", and the deprivation of life through negligence are compared. The attention is paid to the legal mistake of the legislator in determining article 119 CC of Ukraine and it is noted that such a legal error leads to a misunderstanding of the contents of the law and errors in the practice of its application. Proposed changes to article 119 CC of Ukraine.

Key words: criminal law, crimes against life, murder, deprivation of life, signs of murder, intentional murder, murder through negligence, deprivation of life through negligence, rule of law, the principle of legal certainty.

Постановка проблеми. Відповідно до статті 3 Конституції України найвищою соціальною цінністю у нашій країні є людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. Тому значну суспільну небезпеку

серед протиправних діянь має злочин під загальною назвою вбивство, у II розділі Особливої частини КК України (далі – КК) присвячено декілька статей.

У вітчизняній науці проблематика визначення «вбивства» зводиться до розуміння його як протиправного діяння, результатом якого є заподіяння смерті іншій людині та яке може бути вчинено умисно або через необережність. Між тим, положення диспозиції ч. 1 ст. 115 КК, в який надається визначення вбивства як виключно умисного діяння, входять у певне протиріччя з назвою цієї статті «Умисне вбивство». Тож, залишається відкритим питання про те, чи є підстави поділяти вбивства на умисні та необережні, або у вітчизняному законодавстві вбивством іменується тільки умисне злочинне діяння, тоді особа, засуджена за ст. 119 КК, фактично може бути піддана державному та громадському осуду за злочин, який за своїм визначенням містить нормативне протиріччя, а саме є одночасно умисним та вчиненим через необережність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням визначення і тлумачення поняття «вбивство», відмежування положень ч. 1 ст. 115 КК від ст. 119 КК України у науці кримінального права займалися такі вітчизняні та радянські вчені, як Ю. В. Баулін [11], С. Д. Бережний [12], К.С. Бережний [12], В. К. Грищук [13], Н.Є. Маковецька [13], М. Д. Шаргородський [10], М. К. Анияз [9], В.М. Мамчур [5], В. В. Сташис [4], С. М. Фітьковський [15] та інші. Але з огляду на законодавчу неузгодженість питання не втрачає свою актуальність.

Мета статті полягає в аналізі законодавчого формулювання поняття «вбивство», його ознак і сутності, а також розмежуванні відповідальності за ст. 115 та ст. 119 КК України.

Виклад основного матеріалу. Таке протиправне діяння як вбивство людини є одним із найстаріших і найперших злочинів, які поширені на нашій планеті. У пам'ятках руського права, ще у договорах князів Олега та

Ігоря у 911 та 945 рр., були згадки про цей різновид злочину [1]. Проте самої категорії «вбивство» вони не містили. Опис злочину включав згадку про суб'єкта (русин і грек) та об'єкта, яким визначалося життя людини [2]. У часи існування Київської Русі поняття вбивство визначали «душогубством». Однак, як і в договорах 911 і 945 рр., так і в «Руській правді», ці норми не містили опису об'єктивної сторони злочину. Хоча в «Руській Правді» були закріплені норми щодо відповідальності за вбивство, проте не було чіткого розмежування між різними видами вбивств та іншими посяганнями на життя та здоров'я людини. Такі карані діяння пов'язувалися лише із заподіянням смерті людині [3]. Тому на той час неможливим і непотрібним було встановлення винності, як ознаки вбивства. У 1649 р. Земським собором було прийнято «Соборное уложение», де містилося розмежування злочинів проти життя на умисні та ненавмисні. Так, наприклад, випадкове спричинення смерті стало некараним діянням [3].

У Зводі законів 1832 р. Російської імперії, до складу якої тривалий час входила Україна, вбивство визначалося через поняття «смертовбивство», у якому поєдналися визначення діяння «вбивство» та наслідку у вигляді «смерті». Слід зазначити, що КК УРСР 1922 р. та 1960 рр. не містив визначення «вбивства». Можна припустити, що законодавець не мав на меті закріплення опису цього діяння, оскільки вважав, що воно є загальновідомим і не потребує роз'яснення.

Чинний КК у ч. 1 ст. 115 надає визначення поняття вбивство як умисне протиправного заподіяння смерті іншій людині. У цій дефініції цієї частини статті законодавець вживає пояснювальний сполучник «тобто». Відповідно до Академічного тлумачного словнику української мови сполучник «тобто» уживається для приєднання слів і речень, що уточнюють яку-небудь назву чи якість поняття, або вносять поправку. Звертає на себе увагу та обставина, що вказівка на форму вини не винесена за межі поняття вбивства, але навпроти є його обов'язковою ознакою, що приводить до

несподіваного висновку: відповідно до чинного законодавства вбивство може бути тільки умисним. Такому умовиводу не може завадити назва ст. 115 КК, адже застосуванню підлягає не вона, а саме диспозиція статті Особливої частини КК.

Ст. 119 КК України передбачає відповідальність за вбивство, вчинене через необережність. Оскільки зазначена норма не містить іншого визначення, ніж те, що передбачено у ч.1 ст.115 КК, то обґрунтованим, але зовсім неприйнятним, вбачається висновок про те, що ст. 119 КК передбачено відповідальність за умисне діяння, вчинене через необережність. В науці кримінального права та на практиці повелося не звертати увагу на цю обставину.

При цьому слід зазначити, що у вітчизняній теорії кримінального права існує два головні підходи до визначення вбивства. Представники першого зазначають, що таке карне діяння як вбивство може бути умисним або необережним. Так, наприклад, А. А. Піонтковський вказував, що вбивство є протиправним умисним або необережним позбавленням життя людини [6]. Такої думки притримується В. О. Глушков, і зазначає, що безпосередній об'єкт такого злочину – життя людини [7]. На думку М. І. Загороднікова вбивство – це протиправне умисне або необережне позбавлення життя іншої людини, але за умови, де спричинення смерті несе за собою підставу для кримінальної відповідальності. Звуження «вбивства» лише до умисної форми вини послабить боротьбу з необережними злочинами, які посягають на життя людини [8]. Згідно з позицією М. К. Аніянц, вбивством є протиправне позбавлення життя людини незалежно від того чи виражалась вина суб'єкта злочину у формі умислу чи необережності [9]. Слід додати, науковець не підтримувала думку, що вбивство може бути виключно умисним, і наголошувала на необхідності розуміння цього злочину із необережною формою вини, адже суспільство асоціює таке діяння з тяжким злочином, а тому така уява у свідомості громадян потребує

збереження. Відповідно до позиції В. В. Сташиса, наука і практика під вбивством розуміє протиправне позбавлення життя іншої людини [4]. В. М. Мамчур вказує, що різні підходи до розуміння поняття вбивства ґрунтуються на визначенні злочину в самому законі і кримінальній відповідальності передбаченій у ньому [5].

Прихильником другого підходу до визначення злочину під загальною назвою «вбивство» був М. Д. Шаргородський. Він стверджував, що вбивство – лише умисне неправомірне позбавлення життя іншої людини [10]. На його думку, випадки необережного позбавлення життя називати вбивством недоцільно. М. Д. Шаргородський писав, що до терміну «вбивця» суспільство не відносить особу, яка необережно позбавила життя іншу людину, а тому немає сенсу до такого тяжкого злочину включати необережне діяння. Спираючись на законодавство зарубіжних країн, вчений наголошував, що поняття «вбивство» застосовується до тяжких випадків умисного протиправного позбавлення життя. Третім аргументом стало філологічне тлумачення вбивства, а саме те, що це, по суті, умисна, цілеспрямована дія [10].

Отже, у науці кримінального права існують різні думки щодо визначення поняття «вбивство», однак у науковців існує усталена думка про суттєві ознаки такого кримінально-карного діяння. До них належить: протиправність, винність, заподіяння смерті іншій людині тощо.

Аналізуючи праці радянських, вітчизняних та зарубіжних вчених, Ю. В. Баулін визначає протиправність як протиріччя діяння об'єктивному правопорядку, який існує у державі [11]. Тоді, якщо діяння суперечить нормам, заборонам, які містяться в законодавстві, то воно є протиправним. У нашому випадку умисне вбивство особи є протиправним з моменту віднесення його законодавцем до Особливої частини КК України. Відповідно до цього, діяння, які визначені в КК, є протиправними. Тоді навіщо законодавець у ч.1 ст. 115 КК вказує на протиправність вбивства?

Можливо через те, що в ст. 36 (необхідна оборона), 38 (затримання особи, що вчинила злочин), 39 (крайня необхідність) 41 (виконання наказу або розпорядження) КК тощо зазначаються обставини, що виключають злочинність такого діяння як вбивство. Ю.В Баулін вказує, що вбивство – протиправне умисне позбавлення життя іншої особи, вчинене суб'єктом злочину за відсутністю обставин, що виключають протиправність такого діяння [11]. Тобто, фактично підтримує позицію М. Д. Шаргородського. Також правомірним позбавленням життя може бути вбивство військовим ворога під час війни або в бойовій обстановці. Така обставина передбачена Гаазькими конвенціями про закони та звичаї війни 1899 та 1907 р. [12].

Другою ознакою вбивства є вина. Відповідно до ст. 23 КК, це психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, та її наслідків, виражене у формі умислу чи необережності. Отже, під час вчинення вбивства особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала чи свідомо припускала їх настання, або легковажно розраховувала на їх відвернення, або не передбачала настання наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити. Виходячи зі змісту назви та диспозиції ст.115 КК України, вбивство – лише умисний злочин. Тому застосування визначення вбивства, зазначеного в ч.1 ст. 115 КК, неможливе до ст. 119 КК. Така ситуація могла виникнути через юридичну помилку законодавця. Якщо підставити визначення вбивства, наведене в ч.1 ст. 115 КК, в назву та диспозицію ч.1 ст. 119 КК України, то отримаємо: «умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині, вчинене через необережність» [13].

Існує декілька думок з приводу вирішення даної проблеми. На думку В. М. Мамчура, вбивство – лише умисне позбавлення життя іншої людини. Тому науковець вважає, що в ст. 119 КК України треба вжити формулювання «заподіяння смерті» замість терміну «вбивство», оскільки не можна використовувати його для опису необережного діяння [5].

Л. А. Остапенко так само зазначає, що законодавче визначення поняття «вбивство» не охоплює випадки необережного позбавлення життя іншої людини, які містяться в ст. 119 КК [14]. Тому, на думку вченого, злочин, передбачений ст. 119 КК, слід називати заподіянням або спричиненням смерті через необережність.

Цікавою є позиція В. К. Грищука та Н. Є. Маковецької. Вони пропонують два варіанти вирішення такої проблеми. Перший полягає у тому, що в ч.1 ст. 115 КК вбивство треба визначити як винне протиправне заподіяння смерті іншій людині [13]. Другим варіантом є зміна назви і тексту ст. 119 КК, яка полягає у виключенні з поняття «вбивства» та заміні його на поняття «позбавлення життя» [13].

Також, на думку С. М. Фітьковського, в диспозицію ст. 119 КК слід додати вказівку на наслідок діяння якою є смерть. Це допоможе уникнути розбіжностей при тлумаченні кримінального закону [15]. Таке рішення неодмінно забезпечить дотримання принципу правової визначеності.

О. В. Гороховська зазначає, що у більшості зарубіжних держав замість термінологічного звороту «вчинене через необережність» застосовується «необережне позбавлення життя» або «заподіяння смерті з необережності» (наприклад кримінальне законодавство Республіки Білорусь) [16]. Такий варіант зміни ст. 119 КК також є допустимим.

Отже, можна зазначити, що думки науковців з приводу зміни ч.1 ст. 115 КК або ст. 119 КК дещо відрізняються, однак усі зводяться до одного – треба усувати цю юридичну помилку. На мою думку, змін потребує ст. 119 КК, а саме її назва. «Необережне заподіяння смерті іншій людині» буде більш доцільним, аніж «вбивство, вчинене через необережність».

Третьою ознакою вбивства є заподіяння смерті іншій людині. Слід зазначити, що для такого карного діяння відноситься тільки насильницька смерть. Відповідно до Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури

України при встановленні факту смерті людини – смерть від механічних ушкоджень (дія тупих предметів, у тому числі транспортна травма, падіння з висоти, дія гострих предметів, вогнепальної зброї), асфіксії, дії крайніх температур, електричного струму, променевої енергії, низького та високого атмосферного тиску, отруєнь тощо [17]. Насильницька смерть з юридичної точки зору – це смерть, яка настала після нанесення будь-якою особою іншій ушкоджень із метою спричинення шкоди здоров'ю.

У ч. 1 ст. 115 КК України наслідком злочину визнається заподіяння смерті іншій людині. Тому не можна вважати заподіяння смерті самому собі (самогубство) або невдалу спробу суїциду злочином. Таким чином законодавцем підкреслюється та захищається об'єкт злочину, а саме – життя іншої людини.

Для того, щоб виправити редакційну помилку та прийти до єдиного розуміння поняття «вбивства» як умисного діяння, законодавець повинен враховувати досвід зарубіжних держав у цьому питанні. Так, у розділі «Злочини та кримінальний процес», у «Зводі законів США» вбивством визначається протиправне позбавлення життя людської істоти, яке вчинене навмисно та зі злим умислом [3]. У кримінальному законодавстві США вбивства поділяються за ступенем тяжкості на злочини першого ступеня та другого. Слід зазначити, що необережне вбивство відноситься до другого ступеню тяжкості.

Польський законодавець не визначає поняття вбивства як умисного діяння у самому законі. Однак теорія і практика кримінального права Польщі визначає його як умисне протиправне позбавлення життя іншої людини. Так, артикул 148 КК Польщі містить відповідальність за просте вбивство, яке є основним складом умисного вбивства. Артикул 155 КК Польщі визначає відповідальність за заподіяння смерті іншій людині з необережності. Тобто таке діяння вбивством не називають, оскільки це необережний злочин [13].

Французький кримінальний кодекс виділяє умисне вбивство та ненавмисне посягання на життя людини. Так, за цим кодексом умисне вбивство – це навмисне позбавлення життя іншої людини [18].

Позбавлення волі іншої людини шляхом активних дій чи бездіяльності – це вбивство за Кримінальним кодексом ФРН. Якщо ж умисел особи не доведено, то вона повинна нести відповідальність за необережне вбивство [19].

На мою думку, питання щодо зміни ч. 1 ст. 115 або ст. 119 КК є дуже важливим. Як зазначалося вище, вітчизняні суди ухвалюють рішення іменем України. Тому будь-яка особа, яка вчинила злочин, піддається осуду держави у вигляді покарання. Слід зазначити, що такий осуд походить і від суспільства, ставлення до засудженої людини буде інше. Порівнюючи Єдиний звіт по кримінальних правопорушеннях по державі за січень-квітень 2019 року від ГПУ, можна дійти висновку, що облікованих кримінальних правопорушень за ст. 115 КК набагато більше у порівнянні зі ст. 119 КК. Так, за ці чотири місяці зареєстровано 12269 кримінальних правопорушень за умисне вбивство та 67 – за вбивство через необережність [20]. Безперечно, що в очах громадськості та людей, які не сильно занурюються у правові питання, засуджений та обвинувачений за ст. 119 КК України буде прирівнюватись до особи, яка обвинувачується чи вчинила умисне вбивство. Особливо це буде походити від того, що ці дві статті містять у своїх назвах поняття «вбивство». У зв'язку з цим є підстави стверджувати про порушення принципу правової визначеності, який є елементом верховенства права та передбачає, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлених такими обмеженнями [21].

Висновки і пропозиції. Очевидно, якщо законодавець в ч.1 ст. 115 КК визначає вбивство умисним протиправним діянням, то він погоджується

з теорією виключної умисної вини щодо такого діяння. Тим паче у такому випадку диспозиція ч. 1 ст. 115 КК є описовою. За таких умов треба змінити назву та диспозицію ст. 119 КК на «необережне заподіяння смерті іншій людині» або «позбавлення життя людини через необережність». Такі підходи дозволять усунути помилку, допущену законодавцем, та це дасть змогу дотримуватися принципу правової визначеності. Тоді постає питання: що робити з усіма тими особами, які понесли кримінальну відповідальність за ст. 119 КК? Адже, по суті, їх судили за «умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині, вчинене через необережність». Таке формулювання порушує принцип верховенства права та правової визначеності. В Доповіді Венеційської комісії на 86-пленарному засіданні зазначено, що елементами верховенства права є: законність, юридична визначеність, заборона свавілля, доступ до правосуддя, дотримання прав людини, заборона дискримінації та рівність перед законом [22]. Отже, диспозиція ст. 119 КК порушує усі ці елементи, тому засуджених можна вважати невинними у вчиненні неіснуючого злочину, та вони підлягають звільненню від кримінальної відповідальності. Якщо ж змінять ст. 119 КК як зазначалося вище, то треба переглянути справи за нововиявленими обставинами відповідно до п.4 ч.2 ст. 459 Кримінального процесуального кодексу України.

Література

1. Эверс И. Ф. Древнейшее русское право / И. Ф. Эверс. СПб.: Тип. Штаба Отдел корпуса внутр. Стражи, 1835. С. 158-159.
2. Стромилова Н. П. Развитие норм об уголовной ответственности за убийство / Н. П. Стромилова // История государства и права. 2002. №6. С. 30-31.
3. Вбивство через необережність як юридико-психологічна проблема [Текст] / Т. О. Пакліна // Часопис Київського університету права. 2015. N 4. С. 306-310. Бібліогр. : с. 309.

4. Сташис В.В Особа – під охороною кримінального закону / В. В. Сташис, М. І. Бажанов. Х.: Право, 1996. С. 5.
5. Мамчур В. Проблема визначення поняття вбивства в кримінальному праві України / В. Мамчур // Право України. 1999. № 3. С. 71-73.
6. Пионтковский А. А. Курс советского уголовного права / А. А. Пионтковский. М., 1971. Т. 5. С. 21.
7. Глушков В. А. Ответственность за преступления в области здравоохранения / В. А. Глушков. К.: Виша школа, 1987. 200 с.
8. Загородников Н. И. Преступления против жизни по советскому уголовному праву / Н. Изагородников. М.: Госюриздат, 1963.
9. Анияз М. К. Ответственность за преступления против жизни по действующему законодательству союзных республик / М. К. Анияз. М.: Юрид. лит., 1964. С. 15.
10. Шаргородский М. Д. Преступления против жизни и здоровья / М. Д. Шаргородский. М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. С. 36-38.
11. Протиправність як ознака вбивств [Текст] / Ю. В. Баулін // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: Матеріали наук.-практ. конф., Харків, 22-23 квіт. 2004 р. - К.; Х. : Юрінком Інтер / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, Інститут вивчення проблем злочинності, Академія правових наук України, 2004. С. 18-19.
12. Основні підходи до визначення поняття "вбивства" в теорії кримінального права та за чинним Кримінальним кодексом України [Текст] / С. Д. Бережний, К. С. Бережний // Хмельницький університет управління та права. Університетські наукові записки: часопис / Хмельниц. ун-т упр. та права. Хмельницький : Хмельниц. ун-т управ. та права, 2011. 2011, № 3 (39). С. 246-247.
13. Умисні вбивства за кримінальним правом України та Республіки Польща: юридичний аналіз складів злочинів [Текст] : монографія / В. К.

- Грищук, Н. Є. Маковецька. Хмельницький: Хмельниц. ун-т управ. та права, 2012. С. 16.
14. Кримінально-правова характеристика умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах (статті 116, 117, 118 КК України) [Текст]: автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 Кримінальне право. Кримінологія. Кримінально-виконавче право / Л. А. Остапенко. Київ: Б. в., 2003. С. 4.
15. Фітьковський С. М. До питання визначення поняття «вбивство» у кримінальному праві України / С. М. Фітьковський // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. 2014. Вип. 5, т. 3. С. 89-90.
16. Кримінальна відповідальність за вбивство через необережність [Текст] : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 Кримінальне право. Кримінологія. Кримінально-виконавче право / О. В. Гороховська; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Б. в., 2003. С. 8.
17. Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1299-17>
18. Крылова Н. Е. Уголовный кодекс Франции. Научные редакторы Головки Л.В., Крылова Н.Е. Перевод с фр. Крылова Н.Е. Юридический центр Пресс Санкт-Петербург, 2002. 650 с.
19. Уголовный кодекс ФРГ / пер. А.В. Серебренникова. Москва: Зерцало-М, 2000. 208 с.
20. Єдиний звіт по кримінальним правопорушенням по державі за січень-квітень 2019 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&c=fo

21. Рішення Конституційного Суду від 29 червня 2010 справа № 1-25/2010.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10>
22. Цивільний процес : навч. посіб. / [К. В. Гусаров, М. В. Жушман, С. О. Кравцов та ін.]. Харків : Право, 2018. 362 с.

References

1. Evers I. F. Drevnejshee russkoe pravo / I. F. Evers. SPB.: Tip. Shtaba Otdel korpusa vnutr. Strazhi, 1835. S. 158-159.
2. Stromilova N. P. Razvitie norm ob ugovnoy otvetstvennosti za ubijstvo / N. P. Stromilova // Istoriya gosudarstva i prava. 2002. №6. S. 30-31.
3. Vbivstvo cherez neoberezhnist yak yuridiko-psihologichna problema [Tekst] / T. O. Paklina // Chasopis Kiyivskogo universitetu prava. 2015. N 4. S. 306-310. Bibliogr. : s. 309.
4. Stashis V.V Osoba – pid ohoronoyu kriminalnogo zakonu / V. V. Stashis, M. I. Bazhanov. H.: Pravo, 1996. S. 5.
5. Mamchur V. Problema viznachennya ponyattya vbivstva v kriminalnomu pravi Ukrayini / V. Mamchur // Pravo Ukrayini. 1999. № 3. S. 71-73.
6. Piontkovskij A. A. Kurs sovetskogo ugovnogo prava / A. A. Piontkovskij. M., 1971. T. 5. S. 21.
7. Glushkov V. A. Otvetstvennost za prestupleniya v oblasti zdavoohraneniya / V. A. Glushkov. K.: Visha shkola, 1987. 200 s.
8. Zagorodnikov N. I. Prestupleniya protiv zhizni po sovetskomu ugovnomu pravu / N. Izagorodnikov. M.: Gosyurizdat, 1963.
9. Aniyac M. K. Otvetstvennost za prestupleniya protiv zhizni po dejstvueshemu zakonodatelstvu soyuznyh respublik / M. K. Aniyac. M.: Yurid. lit., 1964. S. 15.
10. Shargorodskij M. D. Prestupleniya protiv zhizni i zdorovya / M. D. Shargorodskij. M.: Yurid. izd-vo MYu SSSR, 1948. S. 36-38.

11. Protipravnist yak oznaka vbivstv [Tekst] / Yu. V. Baulin // Kriminalno-pravova ohorona zhittya ta zdorov'ya osobi: Materiali nauk.-prakt. konf., Harkiv, 22-23 kvit. 2004 r. - K.; H. : Yurinkom Inter / Nacionalna yuridichna akademiya Ukrayini im. Yaroslava Mudrogo, Institut vivchennya problem zlochinnosti, Akademiya pravovih nauk Ukrayini, 2004. S. 18-19.
12. Osnovni pidhodi do viznachennya ponyattya "vbivstva" v teoriiy kriminalnogo prava ta za chinnim Kriminalnim kodeksom Ukrayini [Tekst] / S. D. Berezhnij, K. S. Berezhnij // Hmelnickij universitet upravlinnya ta prava. Universitetski naukovi zapiski: chasopis / Hmelnic. un-t upr. ta prava. Hmelnickij : Hmelnic. un-t uprav. ta prava, 2011. 2011, № 3 (39). S. 246-247.
13. Umisni vbivstva za kriminalnim pravom Ukrayini ta Respubliki Polsha: yuridichnij analiz skladiv zlochiniv [Tekst] : monografiya / V. K. Grishuk, N. Ye. Makovecka. Hmelnickij: Hmelnic. un-t uprav. ta prava, 2012. S. 16.
14. Kriminalno-pravova charakteristika umisnih vbivstv pri pom'yakshuyuchih obstavinah (statti 116, 117, 118 KK Ukrayini) [Tekst]: avtoreferat dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.08 Kriminalne pravo. Kriminologiya. Kriminalno-vikonavche pravo / L. A. Ostapenko. Kiyiv: B. v., 2003. S. 4.
15. Fitkovskij S. M. Do pitannya viznachennya ponyattya «vbivstvo» u kriminalnomu pravi Ukrayini / S. M. Fitkovskij // Nauk. visn. Herson. derzh. un-tu. 2014. Vip. 5, t. 3. S. 89-90.
16. Kriminalna vidpovidalnist za vbivstvo cherez neoberezhnist [Tekst] : avtoreferat dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.08 Kriminalne pravo. Kriminologiya. Kriminalno-vikonavche pravo / O. V. Gorohovska; In-derzhavi i prava im. V. M. Koreckogo NAN Ukrayini. Kiyiv: B. v., 2003. S. 8.
17. Poryadku vzayemodiyi mizh organami ta pidrozdilami Nacionalnoyi policiyi, zakladami ohoroni zdorov'ya ta organami prokuraturi Ukrayini pri vstanovlenni faktu smerti lyudini. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1299-17>

18. Krylova N. E. Ugolovnyj kodeks Francii. Nauchnye redaktory Golovko L.V., Krylova N.E. Perevod s fr. Krylova N.E. Yuridicheskij centr Press Sankt-Peterburg, 2002. 650 s.
19. Ugolovnyj kodeks FRG / per. A.V. Serebrennikova. Moskva: Zercalo-M, 2000. 208 s.
20. Yedinij zvit po kriminalnim pravoporushennyam po derzhavi za sichen-kviten 2019 roku. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&_c=fo
21. Rishennya Konstitucijnogo Sudu vid 29 chervnya 2010 sprava № 1-25/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10>
22. Civilnij proces : navch. posib. / [K. V. Gusarov, M. V. Zhushman, S. O. Kravcov ta in.]. Harkiv : Pravo, 2018. 362 s.